

HISTORICAL ORIGINS OF GENESIS OF PROGRESSIVE SYSTEM OF CORRECTION AND SERVING IN PENITENTIARY

Oksana A. Hrytenko,

Odesa State University of Internal Affairs, Ukraine

oksanochka.oksi78@ ukr.net

Abstract: The article considers various historical data on the first mentions of a system of correction and serving in penitentiary, which in its essence and content reproduces a progressive system of sentence enforcement. It is proved that the historical origins of the progressive system are associated with the peculiarities of formation and development of the system of correction and serving in penitentiary in Australia, England, Ireland in the XVIII - XIX centuries. Peculiarities of historical tendencies in the attitude of the legislator of Ukraine to the progressive system are especially clearly reproduced in the comparative analysis of penitentiary provisions of the Correctional Labour Code (1925) with the corresponding provisions of the current legislation. A positive feature is that the legislator used the phrase "progressive system" in the content of legal provisions. However, the existence of provisions that reproduce the progressive system of correction and serving in penitentiary is impeccable, as the process of initiating the convict's interest in receiving certain benefits, incentives, the right to reduce the term of custody in penitentiary institution (prison), the desire to change their behavior will eventually lead to the formation convicted' adaptive inclinations in particular.

Keywords: correction, serving, a convicted, encouragement, isolation, punishment, imprisonment, improved conditions, progressive system, penalty, detention.

Чинне кримінальне, кримінально-виконавче та кримінально-процесуальне законодавство поряд з примусовими заходами передбачає різні способи впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (на засуджених, зокрема), спрямовані на активізацію їхньої волі та інтелектуальної сфери, підсвідомості у бажаному для суспільства напрямку - забезпечити інтенсивну зміну антисоціальної настанови на правомірну, загальноприйнятну постзлочинну поведінку. Ці засоби впливу відтворюються у різних інститутах даних галузей права, а отже регулюються положеннями відповідного кодексу і стосуються різних стадій кримінального правосуддя - досудового розслідування, судового розгляду справи та ухвалення судом відповідного рішення, виконання призначеного судом покарання. У якості правових заходів стимулювання (заохочення) особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до позитивної постзлочинної поведінки маємо розглядати: поширення сфери застосування різних видів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання (за наявності визначених законом підстав); удосконалення інституту укладання угоди між державою та злочинцем, між потерпілим та злочинцем (угоди про примирення, угоди про визнання вини); впровадження такої системи виконання та відбування покарання, за якої правовий статус засудженого безпосередньо залежить від терміну відбутого строку та ступеня виправлення під час відбування покарання.

У всіх цих випадках зміна правового статусу особи, яка опинилася у сфері кримінального правосуддя, залежить від характеристики постзлочинної поведінки, а в певних випадках, від терміну відбутого покарання. Проте лише порядок, за яким правовий статус засудженого під час відбування ним покарання у виді позбавлення волі змінюється відповідно до ступеня його виправлення та строку відбутого покарання, розглядається в доктрині права як прогресивна система виконання та відбування покарання.

В доктрині права йдеться про різні історичні дані щодо перших згадок про таку систему виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, яка за сутністю та змістом відтворює прогресивну систему виконання покарання. В окремих публікаціях йдеться про те, що вперше дана система почала відпрацьовуватися у XVIII ст. в Австралії на каторзі острову Норфолк. З метою впровадження оптимальних методів досягнення мети покарання відпрацьовувалася система виконання покарання, коли строк ув'язнення мав залежати не стільки від тяжкості вчиненого злочину, скільки від інтенсивності прагнення засудженої особи до виправлення [2, С. 24].

Проте більш типовою серед кримінологів, які обрали предметом своїх досліджень проблеми становлення, розвитку та перспектив удосконалення пенітенціарної системи виконання покарання в Україні, є позиція, що прогресивна система вперше була запровадженою в середині XIX століття в Англії і стосувалася засуджених до одиночного ув'язнення та загальних каторжних робіт. Зацікавити засуджених у виправленні мали: надання права на умовну відпустку за особливими квитками; скорочення строку покарання за сумлінну роботу; відрядження на користь засудженого частини зарплати; надання права

побачення з родинами та права листування. В подальшому, на думку вчених, в Ірландії діюча пенітенціарна система була вдосконалена: вона передбачала скорочення строку покарання не тільки за старанну роботу, але й за сумлінну поведінку. Ця система увійшла в історію як «ірландська» [4, С. 634-635; 8, С. 22; 12, С. 23; 12]

Окремі вчені наголошують на тому, що в подальшому (у 70-х роках XIX століття) специфічність Ірландської та Англійської прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі відтворювалася у появі особливих в'язниць – реформаторіїв, головною ознакою яких був розподіл засуджених на окремі групи залежно від ступеня виправлення, впровадження системи стимулів та привілеїв, що мало спонукати засуджених до виправлення [3, С. 7].

За окремими даними, перші згадки про прогресивну систему відбування покарання у виді позбавлення волі в Російській імперії знайшли своє законодавче відображення у першому тюремному кодексі дореволюційної Росії – «Уставе о содержащихся под стражей и о ссыльных» (1857 р.), який містив процедуру виконання покарання у вигляді каторжних робіт і передбачав зміну умов тримання шляхом переведення від одних форм ізоляції до інших [9, С. 47; 10, С. 45].

Тож відповідно до змістовних особливостей наведених систем виконання покарання у середині XIX століття з'явився новий кримінально-виконавчий інститут зміни умов тримання засуджених під час відбування найсуворіших видів покарання (одиначне ув'язнення, каторжні роботи), який отримав назву «прогресивної або ступеневої системи»[4, С. 634-635].

На особливу увагу заслуговують тенденції формування ставлення законодавця України до способу відображення у нормах Виправно-трудового (в подальшому – Кримінально-виконавчого) кодексу прогресивної системи виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі. Ретроспективний аналіз передбачає звернення до особливостей змісту відповідних положень Виправно-трудового кодексу 1925. В даному випадку маємо звернутися до коментарів до Виправно-трудового кодексу УРСР 1925 р. *Н.Н. Паше-Озерского*. Комплексний системно-правовий та граматичний аналіз конкретного змісту норм, які містяться у ст.ст. 41, 43, 44, 49, 55, 72, 82 ВТК доводить, що законодавець *оперує таким поняттям як прогресивна система відбування покарання*, визначає формальні та матеріальні підстави зміни правового стану засудженої особи в межах однієї установи, які є більш пільговими порівняно із чинним законодавством. Принциповим є положення, відповідно до якого режим у виправно-трудових установах має будуватися відповідно до прогресивної системи відбування покарання з тим, щоб залежно від характеру та властивостей засуджених, терміну відбутого ними покарання, - створювати умови для розвитку особистості, прояву нею своєї самодіяльності та ініціативи. Саме в такій досить загальній редакції йдеться про необхідність зміни умов утримання в ізоляції засуджених за наявності матеріальних (залежно від характеру та властивостей засуджених) та формальних (відбуття певного терміну покарання) підстав. *Сутність* прогресивної системи полягала у тому, що всі засуджені поділялися залежно від результатів виправно-трудового впливу на три розряди: початковий, середній та вищий. Чіткість законодавчого формулювання стосувалася переважно визначенню формальних підстав. Формальною підставою переведення в середній розряд була необхідність відбуття певного строку покарання. Цей термін пов'язувався із належністю особи до певної категорії засуджених. Проте максимальний термін не має перебільшувати однієї четвертої призначеного строку покарання (за редакцією ВТК – строку заходу соціального захисту). Переведення до середнього та вищого розряду надавала засудженим право на щорічну відпустку (7 діб для засуджених середнього розряду; 14 діб – для засуджених вищого розряду); додаткові побачення (1 раз на тиждень - для засуджених середнього розряду; 2 рази на тиждень – для засуджених вищого розряду). На увагу заслуговує те, що поліпшення умов утримання зовсім не стосувалося питання кількості коштів, які дозволялося витратити засудженим на придбання продуктів харчування та речі першої необхідності, отриманих передач. Відповідно до ст.ст. 82, 86 ВТК засуджені не обмежувалися в цих питаннях. Єдина умова – це наявність коштів на особистому рахунку та рідних, які мали змогу передати передачу. [7, С. 61, 63, 66, 68, 76-82].

Тож якщо термін «прогресивна система» був закріплений у Виправно-трудовому кодексі 1925 р., то у подальшому ця система лише знаходила відображення у положеннях кримінально-виконавчого законодавства, оскільки ні ВТК УРСР 1970 р., ні КВК України 2003 р. не використовуює це словосполучення, а лише регулює порядок застосування різних видів змін умов тримання осіб, засуджених до позбавлення волі [4, С. 635].

Історія знає цілковито негативне ставлення до впровадження прогресивної системи, зважаючи на її невід'ємну складову – викликати особистісну зацікавленість та отримати певні пільги за позитивну поведінку. Вважалося, що ця система лише сприяє виробленню у засуджених корисливості, споживчих нахилів, а отже стимулюватиме не дієве а удаване (хибне) виправлення [3, С. 249-250].

Або ж на тлі виокремлення негативних властивостей прогресивної системи (відплата засудженому за хорошу поведінку певними пільгами; поглиблення відчуттів егоїзму, користолюбства, улесливості та

пристосування) тим не менш визнавалося значення зміни правового статусу засудженого як одного із ефективних способів реалізації карально-виховного впливу на засуджених [11, С. 164].

Негативне ставлення окремих сучасних вчених до прогресивної системи справедливо обумовлюється певними закономірними негативними наслідками перебування особи в ізоляції від суспільства, наслідками його перебування протягом тривалого часу у оточенні антисоціально налаштованих засуджених (нерідко із значним ступенем криміналізації), які дотримуються своїх норм та правил поведінки, для яких позитивна поведінка та дотримання вимог адміністрації – це співробітництво із адміністрацією. Маємо погодитися із думкою А.М. Олейніка, що прогресивна система виконання покарання посилить і без того значну залежність засудженого від адміністрації, оскільки саме голос представника влади має вирішальне значення у процесі прийняття остаточного рішення щодо зміни умов тримання, умовно-дострокового звільнення. На думку вченого, дуалізм відносин між засудженими (з одного боку повна залежність, з іншого – відторгнення легальної влади) перетворюється у дуалізм норм [6, С.119].

На думку інших вчених (В.А. Бадири, Т.А. Денисової) прогресивна система із її заохоченнями та стягненнями є формальною та застарілою, оскільки здійснюється в умовах не реформованої кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну, вимагає розробки іншої концепції виправного процесу. На їхню думку, правообмеження в місцях позбавлення волі мають бути виправданими лише з позицій міркувань громадської безпеки (як зовнішньої, так і внутрішньої), а відповідно засудженим мають надаватися усі можливості реалізувати свої життєві та соціальні потреби, крім тих, які перебувають у конфлікті із позбавленням волі [1, С. 90].

Підсумовуючи зазначене вище слід підкреслити наступне. Як будь-яке соціально-правове явище прогресивну систему можна оцінити на декількох рівнях, зважаючи на ті критерії, які беруться за основу. Зазвичай прогресивна система пов'язується із стадією виконання та відбування покарання, і саме покарання у виді позбавлення волі. Проте новий погляд на її значення та розуміння змістовних, сутнісних характеристик та спрямування передбачає формування ставлення до неї як до міжгалузевого інституту кримінально-правового напрямку, що має впливати на подальше реформування кримінального правосуддя в цілому. Через започаткування нових або ж удосконалення чинних заходів (способів, прийомів тощо) інтенсифікації досягнення цілей кримінальної відповідальності та покарання, підвищення їхньої дієвості щодо впливу на вольову, інтелектуальну сферу і навіть підсвідомість винної особи (засудженого).

Витоки виникнення прогресивної системи пов'язують із особливостями становлення та розвитку системи виконання та відбування покарання в Австралії, Англії, Ірландії у XVIII – XIX століттях. Йшлося не про будь-яке покарання, а лише про найсуворіші – одиночне ув'язнення, каторжні роботи. Спрямування цієї системи визначала єдина мета – посилити інтенсивність формування у засуджених прагнення до виправлення. Відпрацьовувалися різні заходи, які мали сприяти дієвості системи виконання покарання. Започатковувалася така складова прогресивної системи як різні умови утримання засуджених залежно від їхнього виправлення через поділ на окремі групи. Створювалася система заохочувальних заходів (пільг), яка в зазначених країнах могла бути різною (умовна відпустка, побачення із рідними, листування, скорочення строку за сумлінну роботу, скорочення строку за сумлінну поведінку тощо), але мала відігравати свою стимулюючу роль у виправленні засудженого.

Особливості історичних тенденцій у ставленні законодавця України до прогресивної системи особливо чітко відтворюються у порівняльному аналізі кримінально-виконавчих положень ВТК 1925 із відповідними положеннями чинного законодавства. Позитивною ознакою є те, що законодавець використовував у змісті правових положень словосполучення «прогресивна система». Регулюючи процес поділу засуджених залежно від результатів виховного впливу на три розряди (початковий, середній, вищий), законодавець створив основи для подальшого поглиблення та удосконалення змісту та сутності головної форми прогресивної системи – зміни умов тримання засуджених під час відбування покарання в межах однієї установи. Започатковується розуміння необхідності визначення та конкретизації тих підстав, які мають обумовлювати доцільність переведення з одного розряду на інший (властивості засудженої особи, дані щодо поведінки, термін відбутого строку). Важливим є те, що і середній і вищий рівень надають право на отримання однакових за характером пільг (зокрема, відпустки, побачення), але з відмінностями щодо їхньої кількості: кількість днів відпустки, кількість побачень залежали від того, на якому рівні перебуває засуджений. Щодо коштів, які дозволялося витратити на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності: їхня сума не обмежувалася з перших днів перебування у в'язниці. На відміну від положень ВТК 1970 р. та попередньої редакції правових положень КВК 2003 р., де сума коштів розглядалася як предмет стимулюючого впливу на засудженого, а відповідно значно різнилася залежно від терміну відбутого строку та поведінки. Усі ці змістовні та сутнісні особливості системи виконання покарання мали зацікавити особу в доцільності отримання пільг, сприяти розвитку особистості засудженого та прояву з його боку ініціативи та бажання виправитися.

Як будь-яке соціально-правове явище, результативність якого залежить від чималої кількості чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, а отже від необхідності врахування значного ступеня негативного впливу факту перебування особи в ізоляції на її внутрішній психічний стан, - прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі є небездоганною. Не можна виключати, що процес ініціювання зацікавленості засудженого у отриманні певних пільг, стимулів, права на скорочення терміну перебування у кримінально-виконавчій установі закритого типу (в'язниці), бажання змінити свою поведінку призведе у підсумку до формування у засудженого пристосовчих нахилів, демонстрації удаваних змін у свідомості (мисленні) та поведінці. Закономірність сумнівів щодо цього обумовлюється складністю оцінки (за відсутності механізму такої оцінки) зовнішнього відтворення тих процесів, що відбуваються у психофізичній сфері кожного засудженого.

References:

1. Badira V.A., Denisova T.A. Pravovi osnovi vipravleniya ta re socializaciyi zhinok, zasudzenih do pozbavleniya voli: monografiya. Zaporizhzhya, 2009. 168 p.
2. Galinskij O.I. Osoblivosti zastosuvannya zahodiv zaohochennya do zhinok, zasudzenih do pozbavleniya voli. *Pivdenoukrayinskij pravnichij chasopis*. № 1, 2006. P. 22-25.
3. Krevsun O.M. Progresivna sistema vikonannya pokarannya u vidi pozbavleniya voli na pevnij strok u vipravnih koloniyah: avtoref. dis.. na здобуття наук. stup. kand.. yurid. nauk: 12.00.08. Harkiv: HNUVS, 2016. 20 p.
4. Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini: Pidruchnik / O.M. Dzhuzha, I.G. Bogatirov, O.G. Kolb, V.V. Vasilevich ta in.; Za zag. red.. dokt. Yurid. nauk, prof., O.M. Dzhuzhi. K.: Atika, 2010. 752 p.
5. Natashev A. E. Nepriemlost «progressivnoj sistemy» otbyvaniya lisheniya svobody. *Problemy razvitiya sovetskogo ispravitelno-trudovogo zakonodatelstva*. Saratov, 1961. P. 249–250.
6. Olejnik A.N. Tyuremnaya subkultura v Rossii: Ot povsednevnoj zhizni do gosudarstvennoj vlasti. M.: INFRA-M, 2001. XIV, 418 p.
7. Pashe-Ozerskij N.N. Kommentarij k ITK USSR. M., 1927. 193 p.
8. Ptashinskij O.B. Penitenciarna sistema Ukrayini. K.: Institut derzhavi i prava im.. V.M. Koreckogo NAN Ukrayini, 2004. 204 p.
9. Sockij Yu. Istoriya i zakonodatelstvo tyuremnyh uchrezhdenij dorevolucionnoj Rossii : monografiya / Yu. F. Sockij. Chernovcy : Zoloti litavri, 2006. 78 p.
10. Sockij Yu. F. Progresivna sistema vidbuvannya pokarannya pozbavlennyam voli – stimulyuyuchij institut kriminalno-vikonavchogo zakonodavstva Ukrayini. *Pivdenoukrayinskij pravnichij chasopis*. № 2, 2007. P. 45-46.

Исторические истоки возникновения прогрессивной системы исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы

Грищенко Оксана Анатольевна, e-mail: oksanochka.oksi78@ukr.net
Одесский государственный университет внутренних дел, г. Одесса, Украина

Аннотация: В статье рассматриваются различные исторические данные о первых упоминаний о такой системе исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы, которая по сути и содержанию воспроизводит прогрессивную систему исполнения наказания. Доказано, что исторические истоки возникновения прогрессивной системы связывают с особенностями становления и развития системы исполнения и отбывания наказания в Австралии, Англии, Ирландии в XVIII - XIX веках. Особенности исторических тенденций в отношении законодателя Украины к прогрессивной системы особенно четко воспроизводятся в сравнительном анализе уголовно-исполнительных положений ОТК 1925 с положениями действующего законодательства. Положительной чертой является то, что законодатель использовал в содержании правовых положений словосочетание «прогрессивная система». Однако существование положений, которые воспроизводят прогрессивную систему исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы является неоспоримым, так как процесс инициирования заинтересованности осужденного в получении определенных льгот, стимулов, права на сокращение срока пребывания в уголовно-исполнительном учреждении закрытого типа (тюрьмы), желание изменить свое поведение приведет в итоге к формированию у осужденного частности пристосовчих наклонностей.

Ключевые слова: исполнение, отбывания осужденные, поощрения, изоляция, наказание, лишение свободы, улучшенные условия, прогрессивная система, взыскания, содержания.